

Розділ І. ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ЄВРОПЕЙСЬКІ ОРІЄНТИРИ

У розділі розкрито концептуальні засади професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті сучасних Статті аналізують особистісний розвиток майбутнього педагога, формування його дослідницької культури, засвоєння інноваційних технологій навчання та методологічні підходи до патріотичного виховання засобами краєзнавства. Розділ окреслює ключові напрями модернізації професійної підготовки відповідно до вимог НУШ та європейського освітнього простору.

УДК 37.015.3:371.13

DOI: 10.31652/rympk-2026.ch1.1

Людмила Любчак, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського <https://orcid.org/0000-0002-2330-2998>

ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті робиться акцент на зміні підходів до фахової підготовки майбутніх учителів у контексті євроінтеграційних процесів. Опанування здобувачами вищої освіти технологією суб'єкт-суб'єктної взаємодії та гуманістично спрямованого педагогічного спілкування з усіма учасниками освітнього процесу, розвиток власних здібностей, формування професійних якостей і вмінь визначається як пріоритетний напрям особистісного розвитку майбутнього фахівця. Розкриваються практичні аспекти використання активних методів навчання у формуванні психологічної, емоційно-етичної компетентностей здобувачів освіти та компетентності педагогічного партнерства.

Ключові слова: фахова підготовка, особистісний розвиток, майбутні учителі, педагогічне спілкування, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, активні методи навчання.

Інтеграція України в освітній європейський простір вимагає певних змін в усіх ланках освіти і, відповідно, нових підходів до фахової підготовки майбутніх педагогів. Сучасні вищі навчальні заклади освіти мають забезпечити підготовку учителя-вихователя нової формації, здатного творчо використовувати набуті знання, уміння, навички та компетентності у реалізації різноманітних освітніх програм, гнучко поєднувати традиційні та інноваційні методи навчання, використовувати у професійній діяльності сучасні цифрові інструменти та інформаційно-комунікаційні технології.

Окрім засвоєння необхідної суми знань, формування загальних та спеціальних компетентностей, у процесі фахової підготовки майбутні педагоги мають опанувати технологією суб'єкт-суб'єктної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, розвивати власні здібності, формувати професійні якості і вміння, які допоможуть настроїти власну особистість як інструмент педагогічного впливу на взаємодію з дітьми, батьками, колегами.

Сучасні тенденції гуманізації змісту, методів і форм педагогічного процесу, орієнтація на врахування індивідуальних особливостей кожної дитини ставлять високі вимоги до особистості педагога, розвитку його творчого потенціалу. Саме тому вже в умовах вузівського навчання варто забезпечити розвиток професійно значущих здібностей майбутніх фахівців, сприяти їх особистісному розвитку впродовж усіх років навчання.

У статті 59 Закону України «Про освіту» визначено засади і тенденції професійного розвитку вчителя – «професійний розвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання» [13]. Серед переліку трудових функцій Професійного стандарту вчителя початкової школи визначена досить важлива функція «партнерська

взаємодія з учасниками освітнього процесу», у зміст якої включено три важливі складові – психологічна, емоційно-етична компетентності та компетентність педагогічного партнерства [15].

Хочемо відзначити, що для особистісного розвитку майбутніх педагогів досить важливими є психологічна, емоційно-етична компетентності та компетентність педагогічного партнерства. *Психологічна компетентність* передбачає здатність визначати і враховувати в освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів; здатність використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки, я-ідентичності; здатність формувати мотивацію учнів та організовувати їхню пізнавальну діяльність; здатність формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуває себе її частиною. В *емоційно-етичній компетентності* серед важливих складових виокремлюється здатність усвідомлювати особисті відчуття, почуття та емоції, потреби, керувати власними емоційними станами; здатність конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу; здатність усвідомлювати та поціновувати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі. *Компетентність педагогічного партнерства* передбачає здатність до суб'єкт-суб'єктної (рівноправної та особистісно зорієнтованої) взаємодії з учнями в освітньому процесі; здатність залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства; здатність працювати в команді із залученими фахівцями, асистентами вчителя для надання додаткової підтримки особам з особливими освітніми потребами [15].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 29 серпня 2024 р. № 1225 затверджено професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти», його розроблено на заміну професійного стандарту 2020 року [14]. Огляд професійних якостей, необхідних для виконання трудових функцій учителя, засвідчує, що всі перелічені трудові функції у попередньому варіанті професійного стандарту є актуальними і їх зміст залишається незмінним. Реалізація даних функцій потребує цілеспрямованої та систематичної

підготовки майбутнього педагога в системі їх професійного становлення в умовах вузівського навчання.

Особистісно-професійний розвиток майбутнього фахівця у процесі навчання у вищих педагогічних закладах набуває особливої гостроти і національного значення в умовах воєнного стану. Адже навіть за таких умов гуманістично-орієнтована освіта, за якої особистість є найвищою цінністю буття, залишається актуальною, а створення умов для її самореалізації є важливою місією педагога як представника держави.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях (І. Бех, В. Бондар, В. Євдокимов, І. Прокопенко, В. Рибалко, С. Сисоєва та ін.) приділяється значна увага особистісно-професійному становленню майбутнього фахівця. Технології навчання майбутніх учителів ставали предметом досліджень О. Дубасенюк, О. Мороза, Л. Піроженко, О. Пехоти, І. Якіманської та ін. А. Міненюк розкриває сутність поняття особистісно-професійний розвиток і саморозвиток майбутнього вчителя початкової школи і стверджує, що особистісний розвиток не зупиняється упродовж усього життя людини, змінюється тільки його напрям, інтенсивність, характер та якість. Автор зазначає, що «професіоналізм педагога несе у собі три сторони: ефективне виконання з високою результативністю видів педагогічної діяльності (навчальної, розвивальної, виховної, діагностичної, корекційної, самоосвітньої та ін.); повноцінне гуманістично орієнтоване педагогічне спілкування, яке спрямоване на забезпечення співробітництва з іншими учасниками педагогічного процесу (з учнями, колегами, адміністрацією); зрілість особистості педагога, яка характеризується сполученням професійно важливих якостей, необхідних для високо результативної педагогічної діяльності та гуманістично спрямованого педагогічного спілкування» [9].

Успіх професійної діяльності педагога залежить від рівня професійного педагогічного спілкування, оволодіння ним психолого-педагогічними засадами міжособистісної взаємодії. Останні дослідження засвідчують, що здатність учителя організовувати спілкування стала підґрунтям продуктивної діяльності учня. Тому вчителю необхідно оволодіти технологією взаємодії з учнями,

колегами, батьками у різних сферах освітнього процесу [4 – 7].

У Концепції Нової української школи задекларовано педагогіку, що ґрунтується на партнерстві між учителем, учнями і батьками. В основі педагогіки партнерства – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Нова українська школа має опиратися на важливі принципи партнерства: повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, діалог – взаємодія – взаємоповага, розподільне лідерство, дотримання правил соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [10].

Професійне педагогічне спілкування – це комунікативна взаємодія педагога з учнями, батьками, колегами. Вона спрямована на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків. Повноцінне педагогічне спілкування є поліфункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну організацію взаємодії [11]. Розвиток навичок ефективної міжособистісної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу варто розпочинати на етапі підготовки майбутніх учителів початкової школи у закладах вищої освіти.

Оскільки педагогічний процес передбачає взаємодію учителя з учнями, то вміння спілкуватися є однією з обов'язкових умов досягнення успіхів у навчанні та вихованні молодших школярів. Не випадково В. Сухомлинський потребу в спілкуванні називав найлюдянішою. Він вважав, що там, де немає культивування цієї потреби, ніякими хитромудрими організаційними залежностями, ніяким підпорядкуванням і управлінням неможливо відшкодувати убогості виховання [16].

Учитель, в силу своїх професійних обов'язків, має оволодіти різними гранями спілкування. Специфіка спілкування педагога з учнями полягає в тому, що учитель організовує взаємодію, а учень сприймає її і включається в неї. Тому він має допомогти учневі стати активним співучасником освітнього процесу, забезпечити умови для реалізації його потенційних можливостей. В умовах

сучасної початкової школи вчитель повинен забезпечити суб'єкт- суб'єктний характер педагогічних стосунків. Таке спілкування між учителем і учнями передбачає рівність психологічних позицій, взаємну гуманістичну установку, активність педагога та учнів, взаємопроникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти співрозмовника, взаємодіяти з ним [6].

Серед основних компонентів структури особистості вчителя досить важливою є педагогічна спрямованість його діяльності, яка визначає не лише ставлення до професії, а й спрямованість на прийняття особистості дитини, визнання унікальної неповторності кожного учня, сприяння розвитку його індивідуальних здібностей. Тому опанування майбутніми педагогами технологією налагодження довірливих міжособистісних стосунків у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін є важливим і першочерговим завданням.

Взаємодія між людьми може бути визначена як міжособистісна, якщо вона відповідає таким критеріям:

- у ній бере участь невелика кількість осіб (найчастіше – група із 2-3 осіб);
- це безпосередня взаємодія, тобто її учасники знаходяться в просторовій близькості, мають можливість бачити, чути, торкатись один одного, легко здійснювати зворотний зв'язок;
- це особистісно орієнтоване спілкування, учасники якого визнають незамінність, унікальність партнера, зважають на особливості його емоційного стану, самооцінки, особистісних характеристик [3].

Перераховані критерії дозволяють означити міжособистісне спілкування як взаємодію між декількома людьми, яка здійснюється за допомогою засобів мовленнєвого і немовленнєвого впливу, в результаті якої виникає психологічний контакт і певні стосунки між учасниками спілкування. Базовими поняттями теорії міжособистісного спілкування є: міжособистісний контакт, міжособистісна комунікація, міжособистісна взаємодія, міжособистісні стосунки.

Міжособистісна взаємодія підкреслює активність тих, хто спілкується.

Вона дозволяє більш детально досліджувати форми і види індивідуальних дій, які призводять до взаємних змін поведінки, діяльності, ставлень і установок учасників спілкування. Поняття «міжособистісне спілкування», «міжособистісна комунікація», «міжособистісна взаємодія» близькі за змістом, однак вказують на різні аспекти спілкування. Міжособистісна взаємодія стосується інструментально-технологічної сторони спілкування. Вона передбачає взаємні дії учасників спілкування, які спрямовані на співвіднесення мети кожної зі сторін і організацію їх досягнення в процесі спілкування.

Розрізняють два основних види міжособистісної взаємодії. Співробітництво, або кооперація – досягнення мети одним із суб'єктів сприяє або не заважає реалізації цілей решти суб'єктів. Суперництво, або конкуренція – досягнення мети одним із суб'єктів ускладнює, або взагалі виключає досягнення цілей іншими суб'єктами. Інколи ці види взаємодії позначаються термінами згода та конфлікт тощо.

Практично будь-яке спілкування передбачає досягнення певних цілей. Відповідно до цілей визначається і стратегія спілкування, яка може мати такі варіанти: відкрите – закрите спілкування; монологічне – діалогічне; рольове (виходячи із соціальної ролі) – особистісне (щиросердне спілкування). Для майбутнього вчителя важливо оволодіти різними стратегіями взаємодії. Значимим у педагогічній взаємодії є відкрите спілкування – бажання й уміння виразити повно свій погляд і готовність врахувати позиції інших. Однак, вчителю варто знати та розуміти суть закритого спілкування як небажання або невміння виразити свій погляд, своє ставлення, наявну інформацію. Потрібно також розуміти можливості використання закритих комунікацій, які виправдані у випадках:

- якщо є значна різниця в рівнях предметної компетентності учасників міжособистісної взаємодії, тому безглуздо витрачати час і сили на підвищення компетентності «низької сторони»;

- конфліктних ситуацій, коли відкривати свої почуття і плани супротивнику недоцільно.

Оволодіння здобувачами різними прийомами комунікації досить ефективно може відбуватися у процесі проведення різних видів тренінгових занять. Серед важливих завдань навчальної дисципліни «Основи тренінгової діяльності» визначено здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми, оволодіння уміннями ефективного професійного спілкування з усіма учасниками освітнього процесу, відпрацювання навичок управління кліматом відносин, засвоєння прийомів недирективного управління діалогом та ін.

Майбутні педагоги у процесі тренінгових занять мають можливість оволодіти різними рівнями взаємодії з учасниками освітнього процесу. Розгляд теоретичних питань сприяє розумінню того, що в залежності від ступеня особистісного включення у налагодження стосунків умовно виділяють три рівні спілкування: соціально-рольовий, діловий та інтимно-особистісний.

Соціальний-рольовий рівень спілкування – це рівень, коли від людини очікується виконання певної рольової функції, демонстрація знання норм соціального середовища, підтвердження себе, свого статусу. Спілкування, як правило, носить анонімний характер. На соціально-рольовому рівні контакти обмежуються ситуативною необхідністю. Основний принцип взаємин на цьому рівні – знання та реалізація норм і вимог соціального середовища учасниками взаємодії.

Діловий рівень спілкування забезпечує взаємодію осіб, яких поєднують інтереси справи, спільна діяльність, пошук засобів підвищення ефективності співробітництва. Спілкування є психологічно відстороненим, домінує «Я-Ви» контакт. На діловому рівні людей поєднує спільна діяльність, спрямована на досягнення загальних цілей. Основний принцип ділових взаємин – раціональність, пошук засобів підвищення ефективності співробітництва.

Інтимно-особистісний рівень спілкування – це рівень, на якому основною метою спілкування є задоволення потреби в розумінні, співчутті, співпереживанні. Від партнерів очікується психологічна близькість, довіра. Даний рівень характеризується особливою психологічною близькістю, співпереживанням, проникненням у внутрішній світ інших людей, насамперед

близьких. Основний принцип такого спілкування – емпатія [3].

Майбутньому педагогу важливо володіти навичками спілкування на всіх означених рівнях. Для ефективної педагогічної взаємодії важливою є зосередженість на співрозмовникові – така позиція педагога в професійному спілкуванні, коли в центрі уваги вчителя є особа дитини, її мета, мотиви, точка зору, рівень підготовки до діяльності тощо.

Для учителя початкової школи досить важливо оволодіти майстерністю міжособистісної взаємодії та взаєморозуміння. Взаєморозуміння – це механізм міжособистісної взаємодії, пов'язаний, у першу чергу, з когнітивними процесами. Він забезпечує об'єднання інтересів сторін, вироблення схожих підходів на розв'язання завдань у конкретній ситуації. Для цього учасники взаємодії повинні бути досить поінформовані один про одного – про соціальний статус, рольові позиції, групову приналежність, звички, погляди на світ, про ставлення до тих чи інших життєвих подій. Способами досягнення такого знання виступають уточнення, перепитування, повтори, перефразування, обговорення і суперечки з різних життєвих проблем.

У процесі тренінгових занять здобувачі навчаються розпізнавати та визначати способи реагування в ситуаціях навчально-виховної взаємодії на різних рівнях установок на взаємодію в міжособистісних стосунках:

Домінування. Ставлення до іншого як до засобу досягнення власних цілей, ігнорування його інтересів і намірів. Прагнення володіти, мати необмежену односторонню перевагу. Відкритий, без маскуванія імперативний вплив – від насильства, придушення до навіювання, наказу.

Маніпуляція. Ставлення до партнера як до речі – тенденція до ігнорування його інтересів і намірів. Дія прихована, з опорою на автоматизм і стереотипи, із залученням складнішого опосередкованого тиску. Найбільш вживані способи впливу – провокація, обман, інтрига, натяк.

Суперництво. Партнер представляється небезпечним і непередбачуваним, з думкою якого доводиться рахуватись. Домінує прагнення переграти його, досягти односторонньої переваги. Інтереси іншого враховуються

тією мірою, якою це диктується завданнями боротьби. Засобами ведення боротьби можуть бути окремі види «тонкої» маніпуляції, чергування відкритих і закритих прийомів впливу, тимчасові тактичні угоди.

Партнерство. Ставлення до іншого як до рівного, такого, що має право бути таким, яким він є, з яким треба рахуватися. Прагнення не допустити збитку собі, розкриваючи цілі своєї діяльності. Рівноправні, але обережні стосунки, узгодження інтересів і намірів, сумісна рефлексія. Основні способи взаємодії будуються на договорі, яка слугує і засобом об'єднання, і засобом чинення тиску.

Співдружність. Ставлення до іншого як до самоцінності. Прагнення до об'єднання, спільної діяльності для досягнення близьких або співпадаючих цілей. Основним інструментом взаємодії є вже не домовленість, а згода.

Для ефективної педагогічної взаємодії співдружність та партнерство є продуктивними рівнями установок на взаємодію в міжособистісних стосунках. Майбутній учитель початкової школи повинен володіти різноманітними типами поведінки з метою впливу на учнів, серед яких:

- розумне переконування – педагог використовує логічні доводи і реальні факти для переконання учнів у тому, що пропозиція або вимога актуальна і, ймовірно, вплине на досягнення мети поставленого завдання;

- емоційний вплив – педагог висуває пропозицію або вимогу, що викликає ентузіазм, надихає до того, що вихованець цінує або в що вірить. Таким чином підвищується упевненість дитини у власних силах, здатності зробити потрібне;

- звернення за консультацією – педагог просить учнів взяти участь у плануванні стратегії заходу, де бажана його підтримка і допомога, або хоче змінити пропозицію, щоб вона відповідала інтересам дитини.

- обмін – педагог пропонує обмін люб'язностями, чимось бажаним і прийнятним, виказує бажання відповісти взаємністю, віддячити, поділитися напрацюваннями, якщо учень допоможе виконати завдання;

- вплив через особисті стосунки – педагог звертається до почуття лояльності і дружби, перш ніж попросити зробити щось важливе, значиме;

- коаліція – педагог шукає допомоги учнів для того, щоб переконати інших вихованців зробити що-небудь, або використовує підтримку інших, щоб схилити їх погодитися з ними;

- легітимізація – педагог намагається обґрунтувати законність прохання, заявляючи своє право висувати вимоги, запевняючи, що це відповідає традиціям організації;

- тиск – педагог використовує накази, постійні нагадування, щоб змусити учнів робити те, чого вимагає навчально-виховна ситуація.

Для майбутнього вчителя важливо оволодіти спеціальними технологіями поступового просування до контакту, які дають змогу подолати опір вихованця у спілкуванні та бар'єри, які він вибудовує. Високу ефективність має так звана методика контактної взаємодії, головними положеннями якої є: довірче спілкування не може бути нав'язаним; встановлення контакту проходить у своєму розвитку певні стадії; процес взаємодії має розвиватися послідовно. Майбутньому вчителю початкових класів у процесі проведення тренінгових занять варто засвоїти основні стадії контактної взаємодії:

- накопичення згоди;
- пошук спільних інтересів;
- взаємне прийняття для обговорення особистих справ;
- виявлення якостей, небезпечних для взаємодії;
- реалізація способів індивідуального впливу;
- погоджена взаємодія.

Через живе та безпосереднє спілкування педагога з дитиною здійснюється найголовніше в педагогічній діяльності – вплив особистості на особистість. У зв'язку з цим комунікативні здібності та вміння організовувати міжособистісну взаємодію набувають ролі професійно та особистісно значущих. Ефективність професійної діяльності вчителя початкової школи значною мірою залежить від рівня сформованості його комунікативної культури [2].

Згідно ідей Концепції «Нова українська школа» спілкування суто ділове, стандартизоване, обмежене вимогами рольової позиції вчителя відходить у

минуле [10]. Реалізація принципів суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі початкової школи передбачає використання педагогом особистісно орієнтованого спілкування. Саме таке спілкування допомагає вчителю виконувати нормативно задані функції і при цьому виявляти особисте ставлення і почуття, спрямованість на дитину, здатність поважати і розуміти її потреби. Педагог, який організовує взаємодію з молодшими школярами таким чином, спрямований не стільки на виконання навчальних завдань, скільки на розвиток учнів.

Науковці створили психологічний портрет особистісно орієнтованого вчителя:

- він відкритий і доступний для кожного учня, не викликає страху у дітей, дає можливість висловлювати свої думки і почуття, відвертий у своїх поглядах;
- демонструє дітям цілковиту до них довіру, не принижує їхньої гідності;
- щиро цікавиться життям учнів, не байдужий до їхніх проблем, справедливий;
- виявляє емпатійне розуміння – бачення поведінки учня його ж очима, вміє відчувати внутрішній світ дитини;
- надає учням реальну допомогу [4].

Саме такого педагога чекає сучасна початкова школа. На такого педагога мають орієнтуватися заклади вищої педагогічної освіти у підготовці майбутнього фахівця. Серед усіх факторів впливу на учнів молодшого шкільного віку, учитель знаходиться на першому місці та має найвищий авторитет для дітей, тому зобов'язаний показати приклад доброзичливості і прийняття у міжособистісних взаєминах, налагодити сприятливий психологічний мікроклімат у колективі, формувати позитивну мотивацію учіння, створити сприятливі умови для співтворчості.

У міжособистісній взаємодії вчителя з молодшими школярами важливо опанувати технологією ведення діалогу. Тому що тільки діалогічне педагогічне спілкування забезпечує суб'єкт-суб'єктний принцип взаємодії вчителя та учнів, дає можливість кожному партнеру самовиразитись.

Для здобувачів важливо розуміти критерії діалогічного педагогічного спілкування:

- визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіра партнерів;
- домінанта педагога на співрозмовникові і взаємовплив поглядів;
- модальність висловлювання і персоніфікація повідомлення;
- поліфонія взаємодії і надання вчителем розвиваючої допомоги;
- двоплановість позиції педагога у спілкуванні [11].

Педагогічний діалог організовується через контактну взаємодію. Він передбачає наявність особливого стану єднання вчителя та учнів, за якого налагоджується взаєморозуміння і співпереживання. Ознаками того, що в педагога є контакт з учнями, їхніми батьками в процесі спілкування, є:

- взаємне особистісне сприйняття вчителя й учнів, відкритість у стосунках і відвертість у висловлюваннях;
- згода з основними змістовими положеннями взаємодії, сприйняття думок педагога й учнів як значущих, розвиток їх у подальшому спілкуванні;
- єдність оцінних суджень;
- наявність емоційного резонансу;
- збереження інтересу до подальшої взаємодії;
- високий рівень зорового контакту у бесіді;
- узгодженість поз, міміки та інтонації в діалозі.

У налагодженні ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу педагогові можуть заважати різноманітні бар'єри. Бар'єрами часто називають перешкоди, які зумовлюють опір партнера впливові співрозмовника. У процесі тренінгових занять здобувачі не лише теоретично визначають основні бар'єри педагогічної взаємодії, а й можуть у процесі виконання різних видів вправ усвідомити власні бар'єри та відпрацювати їх:

- фізичні – простір, дистанція, час, якими вчитель віддаляє себе від учнів;
- соціальні – постійне підкреслювання педагогом своєї позиції згори, своїх переваг;

– гностичні – педагог не адаптує своє мовлення до рівня розуміння школярів;

– естетичні – неприйняття співрозмовником естетики зовнішнього вигляду, особливостей міміки тощо;

– емоційні – невідповідність настрою, негативні емоції, що деформують сприймання;

– психологічні – негативні установки на підставі попереднього досвіду, розбіжність інтересів тощо.

Робота майбутнього педагога над усуненням даних бар'єрів, розвиток умінь психологічного налаштування на взаємодію з учнями та їх батьками на етапі вузівської підготовки допоможе організувати в майбутньому суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Педагогічна взаємодія є сукупністю педагогічних ситуацій, тобто окремих і водночас взаємопов'язаних фрагментів педагогічної діяльності. Такими ситуаціями є різні форми педагогічної взаємодії вчителя з учнями, батьками, колегами: організація уроку, ведення бесіди, виступ на педраді, організація свят, розповідь про важливі проблеми людського буття та ін. Кожну з цих форм взаємодії, кожную ситуацію слід організовувати і проводити з урахуванням специфіки педагогічної діяльності, вимог до всіх її компонентів.

У процесі вивчення педагогічних дисциплін для розвитку навичок міжособистісної взаємодії ми пропонуємо використовувати інтерактивні технології навчання. Суть інтерактивних технологій полягає в тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто оволодіває певною сумою знань. Це співнавчання, взаємонавчання, в якому і педагог, і здобувачі є рівноправними суб'єктами. Викладач виступає лише у ролі організатора процесу навчання, який пропонує завдання для спільного вирішення, моделює реальні життєві ситуації, залучає до рольової гри тощо. Активна участь майбутніх педагогів у процесі засвоєння інформації, її трансформації на рівень власних знань дає найкращий результат у формуванні навичок міжособистісної взаємодії [1].

Інтерактивна взаємодія виключає домінування як одного учасника

навчального процесу над іншим, так і однієї думки над іншою. При інтерактивному навчанні здобувачі навчаються бути демократичними, коректно спілкуватися з іншими, критично мислити, приймати відповідальні рішення. У подальшій практичній діяльності майбутні педагоги зможуть використати власний досвід в організації інтерактивної взаємодії з учнями та їх батьками [12].

Науковці слушно пропонують у підготовці майбутніх педагогів використання різних інтерактивних вправ. Дана технологія передбачає розгляд суперечливих педагогічних питань і ситуацій, аналіз дискусійних думок щодо навчання та виховання дітей, упровадження інновацій в освіті. Їх використання сприятиме розвитку у майбутніх педагогів навичок демократичного спілкування, творчого мислення, формування демократичних цінностей.

У численних дослідженнях переконливо показано, що ефективним шляхом підготовки вчителя до продуктивного спілкування з учнями є залучення його до групових форм навчання, організація активної міжособистісної взаємодії у малих групах. С. Максименко, М. Заброцький пропонують у розвитку комунікативної компетентності педагогів використовувати групи психолого-педагогічного тренінгу, робота яких дещо відрізняється від класичних груп соціально-психологічного тренінгу і націлена на вирішення в комплексі двох груп задач:

- пов'язаних з аналізом різноманітних педагогічних ситуацій та прийняттям доцільних рішень щодо наявних у них педагогічних задач;
- пов'язаних з розвитком комунікативної компетентності учасників груп, тренінгом їх сенситивності [12].

Наведемо приклади використання інтерактивних технологій у підготовці майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність».

У формуванні вмінь мімічної та пантомімічної виразності майбутнього педагога доцільно використовувати роботу в парах, трійках, а також у колі. Доречними при цьому будуть вправи на розвиток розуміння емоційного стану особистості; тренування єдності внутрішніх почуттів і їх зовнішнього вияву;

тренінг мімічної та пантомімічної виразності («Тепло руки», «Відшукай опору», «Невербальний подарунок», «Передай почуття невербально», «Артистичний прохід», «Умовна сцена» тощо).

Для розвитку комунікативних умінь здобувачів варто використовувати елементи тренінгу професійно-педагогічного спілкування. Навчання за допомогою тренінгів не лише допомагає краще усвідомити власний внутрішній світ, керувати власними бажаннями і діями, а й дозволяє набути навичок конструктивного спілкування, співпраці, налагодження продуктивних взаємин з іншими, вчить сприймати їх доброзичливо, шукати в них позитивні риси. Тренінг допомагає змінити неконструктивне ставлення до інших на ефективну модель співробітництва. Саме такі навички допоможуть майбутнім педагогам ставитись до учнів як до партнерів навчальної взаємодії, сприятимуть їх подальшому особистісному розвитку.

У процесі таких занять майбутнім педагогам пропонується виконання вправ на розвиток здатності розуміти самих себе, розкрити власні потенційні можливості, гармонізувати взаємини із світом природи, культури, інших людей («Риса, яка допомагає у житті...», «заважає у взаємодії з іншими...», «Зроби комплімент», «Аукціон якостей ...» тощо).

З метою розвитку навичок сугестивного впливу на вихованців здобувачі виконують вправи на визначення сутності та доцільності педагогічного навіювання («Проаналізуй точку зору...», «Проаналізуй ситуацію...»). Важливо провести аналіз педагогічної техніки навіювання за допомогою вправ «Промов команду», «Підбери техніку до ситуації», «Формула самонавіювання». Їм пропонується підготувати педагогічну ситуацію, яка вимагає застосування педагогом однієї із форм сугестивного впливу (команда, наказ, розпорядження, настанова, непряме схвалення та засудження, натяк жартома) та відпрацювати технологію майбутньої взаємодії разом із здобувачами своєї мікрогрупи.

Майстерність педагогічної взаємодії з учнем можна сформувати шляхом залучення здобувачів до розв'язання психолого-педагогічних задач, що розвивають педагогічне мислення майбутніх педагогів: вміння виявити мотиви

вчинків дітей, формувати педагогічну задачу, вибирати, обґрунтовувати і планувати необхідний педагогічний засіб, метод впливу. Ігрове моделювання в ситуаціях застосування вчителем початкових класів методів заохочення і покарання допомагає досягти дидактичної мети заняття.

Досвід використання інтерактивних технологій навчання, на нашу думку, потребує дотримання педагогом певних умов: урахування складності теми, яка виноситься на опрацювання; урахування специфіки аудиторії; урахування професійної компетентності викладача (досвід використання інтерактивних технологій, комунікативні, організаторські, перцептивні, науково-педагогічні здібності тощо).

Проведення занять з використанням інтерактивних технологій потребує попереднього навчання майбутніх педагогів процедури. Викладач має враховувати і той факт, що він матиме менший контроль над обсягом і глибиною вивчення теми, часом і ходом заняття. Результати роботи здобувачів також менш передбачувані. Однак, правильне використання інтерактивних технологій навчання у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів дозволяє використовувати набуті знання здобувачів вищої освіти з різних предметів комплексно, трансформувати теоретичні знання на рівень професійних умінь і навичок, створити позитивний емоційний фон для засвоєння здобувачами навчального матеріалу, набути досвіду суб'єкт-суб'єктного типу спілкування у процесі розв'язання освітніх завдань.

Особливу увагу формуванню у здобувачів умінь та навичок взаємодії з батьками молодших школярів ми приділяємо у процесі вивчення навчальної дисципліни «Теорія і методика взаємодії педагога з родинами». З цією метою використовуємо різноманітні форми та активні методи роботи під час проведення практичних занять. У процесі проведення ділової гри – круглий стіл «Сучасні проблеми сімейного виховання» здобувачам пропонуємо питання, які стосуються проблем виховання дітей у сім'ї. Орієнтовний перелік питань для обговорення може бути такий: «Культура спілкування батьків і дітей», «Неповна сім'я і діти», «Вплив конфліктів між батьками на психіку дитини», «Наслідки

жорстокого ставлення батьків до дітей», «Насилля у сім'ї та його наслідки», «Вибір ефективного стилю батьківського ставлення до дітей» та ін. Пропоновані питання можуть бути змінені відповідно до інтересів здобувачів або викладача.

Значне місце у системі цілеспрямованої підготовки здобувачів до роботи з батьками належить темі «Форми зв'язку школи і сім'ї». Здобувачі під керівництвом викладача можуть поглибити свої знання про сім'ю як соціальний інститут суспільного розвитку, розширити наявні у них уявлення про функції сім'ї, навчитись аналізувати шляхи та засоби підвищення психолого-педагогічної культури батьків, використовувати у роботі з сім'ями традиційні та нетрадиційні форми та методи роботи вчителя з батьками вихованців. У контексті дистанційного навчання важливою умовою участі батьків молодших школярів в освітньому процесі є їх обізнаність в інструментарії дистанційної освіти. Саме тому в закладах вищої освіти майбутні педагоги мають оволодіти різними формами онлайн комунікації, а згодом допомогти опанувати ними й батькам [5].

На цьому етапі особливо важливе значення варто відвести ознайомленню здобувачів з методикою підготовки та проведення різних форм роботи з батьками. Здобувачів вищої освіти варто залучити до розробки програми проведення індивідуальних бесід з батьками учнів, через використання ігрових методів навчати виходити з конфліктних ситуацій, уникати непорозумінь у стосунках з батьками й ін.

У підготовці до роботи з батьками належне місце необхідно відвести ознайомленню здобувачів з досвідом педагогів-класиків: обговорити праці В. Сухомлинського «Батьківська педагогіка», «Павлиська школа», «Листи до сина», «Листи до доньки» та ін.; А. Макаренка «Книга для батьків», «Лекції про виховання»; В. Леві «Нестандартна дитина», Е. Ле Шан «Коли ваша дитина зводить вас з розуму», П. Щербаня «Національне виховання в сім'ї» та ін. У ході такої роботи акцент варто зробити на формуванні у здобувачів навичок здійснення індивідуального підходу до кожної сім'ї, використанні ними

діалогових методів роботи з батьками, що є дуже важливим у роботі з сучасними батьками.

Успішному включенню здобувачів у реальну взаємодію з батьками вихованців сприяють розв'язування педагогічних задач, аналіз виховуючих ситуацій, ігрові методи оптимізації взаємодії з батьками, рольові тренінги, практичні конференції. З метою структурування та удосконалення здобутих знань, умінь та навичок роботи майбутнього вчителя з батьками учнів можна створити методичне портфоліо. У ньому мають бути зібрані доробки здобувачів у вигляді зразків документів, якими керується учитель-класовод у роботі з сім'ями учнів. Його можна наповнити зразками анкет для батьків з вивчення окремих питань, тематикою та змістом лекцій, бесід, розробками програм тренінгових занять, варіантами презентацій для виступу перед батьками тощо. Такі види роботи є ефективними для налагодження майбутньої міжособистісної взаємодії з батьками учнів.

Вагоме значення у підготовці здобувачів до роботи з батьками має педагогічна практика, в ході якої майбутні педагоги мають можливість вправлятися у підготовці та проведенні родинних свят («Свято бабусь», «Свято родоводу», «Родинний вечір», «Тато, мама і я – спортивна сім'я» та ін.). Під час проходження педагогічної практики майбутні вчителі мають можливість організувати та провести різні форми взаємодії з сім'ями учнів, провести консультації з батьками молодших школярів на різноманітну тематику: «Культура поведінки – складова частина морального виховання дітей»; «Доручення в сім'ї та їх роль у вихованні дитини»; »Як керувати самопідготовкою дитини?»; »Роль режиму дня у житті молодшого школяра», «Діти і гаджети», «Як розпізнати ознаки булінгу?» та ін.

Здобувачі випускного курсу у процесі переддипломної практики можуть організовувати та проводити з батьками складніші форми роботи, як от: круглий стіл, тренінг, дискусії, семінари-практикуми, педагогічні ринги («Погані звички – спадковість чи вплив соціуму?», «Чи можна карати дитину? Види покарань та їх наслідки», «Розвиваємо емоційний інтелект дитини», «Ментальне здоров'я

дитини», «Як навчити дитину правильно використовувати сучасні інформаційні технології?») тощо. Варто долучати здобувачів і до створення та оформлення інформаційних куточків для батьків, онлайн-платформ для дистанційного спілкування тощо.

Спілкування з учителями початкових класів під час проходження здобувачами педагогічної практики, обмін думками з батьками дозволяють зробити висновки про те, що саме така робота з майбутніми вчителями допомагає їм оволодіти навичками ефективної взаємодії з учнями та їх батьками, формує у здобувачів відповідальне ставлення за даний напрям роботи.

Пропонована система підготовки здобувачів вищого педагогічного навчального закладу до налагодження ефективної міжособистісної взаємодії з молодшими школярами та їх батьками сприяє формуванню у них стійких професійних мотивів, відповідального ставлення за власне професійне зростання у даному напрямку роботи, засвоєнню ними знань та умінь щодо організації та проведення її в реальних умовах функціонування початкової школи, орієнтації майбутніх учителів на постійну творчу роботу над власним професійним самовдосконаленням.

За нової парадигми освіти саме особистісно орієнтоване педагогічне спілкування здатне забезпечити розвиток, саморозвиток і самостійність дитини, вільну реалізацію її природних задатків. Педагогічна взаємодія вчителя з усіма учасниками освітнього процесу, яка спрямована на діалог, налагодження контакту є найбільш продуктивною. Вона передбачає підтримку індивідуального розвитку дитини, надання їй необхідного простору для ухвалення самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів навчання та поведінки .

Особистісно орієнтований підхід до організації освітнього процесу визначає зміни характеру об'єкта і процесу навчання, а також основної схеми взаємодії вчителя й учня. Замість схеми взаємодії, де вчитель – суб'єкт педагогічного впливу і керування, а учень – об'єкт впливу, повинна знайти місце схема суб'єкт-суб'єктного партнерського навчального співробітництва вчителя й учнів у сумісному дидактично організованому педагогом розв'язанні

навчальних задач.

Спілкування вчителя з учнями варто розглядати як співробітництво у розв'язанні навчальних задач за організуючої, координуючої та позитивно стимулюючої ролі вчителя. Така позиція педагога в організації міжособистісної взаємодії сприятиме співробітництву самих учнів, за якого відбувається формування колективу і реалізується принцип комунікативності навчання.

Майбутньому педагогу вже на етапі вузівського навчання важливо набути умінь встановлювати конструктивний контакт у будь-якій сфері діяльності вихованців. На практичних заняттях з психолого-педагогічних дисциплін здобувачам варто розвивати такі вміння: створювати необхідну атмосферу для розвитку пізнавальних інтересів учнів, проявляти терпимість до чужої думки, розуміти емоційний стан іншого, ідентифікувати себе з іншою соціальною і особистісною роллю, надавати допомогу, думати разом. Для формування умінь міжособистісної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу у майбутніх учителів початкової школи варто використовувати активні методи навчання.

Професійний портрет учителя-гуманіста включає такі структурні компоненти: індивідуальні якості людини, особистісні, комунікативні, діяльнісні. До необхідних якостей вчителя слід віднести: адекватність самооцінки, рівень домагань; певний мінімум тривожності, інтелектуальна активність; цілеспрямованість; емпатійність. Це повинна бути гуманна, уважна, щира людина, яка завжди має на увазі дитячу соціальну незахищеність, може бачити себе в дітях, стати на їх позицію.

Сьогодні професійна компетентність творчого вчителя в умовах особистісно зорієнтованого навчання і виховання – це не тільки володіння певною сумою знань, вміннями та досвідом, але й уміння сформувати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності, під час уроку організувати співробітництво, налагодити міжособистісну взаємодію, знайти шляхи оптимального спілкування, вміти розкрити творчий потенціал, розвивати мислення учнів.

Особистісний розвиток майбутніх педагогів у процесі їх фахової

підготовки включає різні аспекти і визначається як тривалий процес взаємодії особистості і професії, в якому розвиток особистості пов'язаний з розвитком індивідуально-психологічних особливостей фахівця. Підвищення рівня майстерності міжособистісної взаємодії у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів – це лише один з напрямків їх особистісно-професійного розвитку. Хочемо констатувати складність в організації педагогічної взаємодії, адже вона є сукупністю педагогічних ситуацій, тобто окремих і водночас взаємопов'язаних фрагментів педагогічної діяльності. Такими ситуаціями є різні форми педагогічної взаємодії вчителя з учнями, батьками, колегами. Кожну з форм взаємодії, кожную ситуацію слід організовувати і проводити з урахуванням специфіки педагогічної діяльності, вимог до всіх її компонентів.

Список використаних джерел:

1. Демченко О.П., Лазаренко Н.О., Любчак Л.В. Інформаційно-комунікаційні технології у підготовці майбутніх педагогів до роботи з обдарованими дітьми. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Том 86. № 6. С.123-143.
2. Комарівська Н.О., Любчак Л.В., Дабіжа Л.П. Культура мовлення і спілкування як складові фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Збірник наукових праць*. Випуск 73. 2023. С. 63-68.
3. Кручек В. *Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування* : навчальний посібник. Київ : ДАКККиМ, 2010. 273 с.
4. Любчак Л. В. Професійні компетентності педагога нової української школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2020. № 61. С. 140-145.
5. Любчак Л.В., Демченко О.П., Комарівська Н.О. Партнерство учителя початкової школи з батьками в організації дистанційного навчання дітей з

особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 64. С. 116-125.

6. Любчак, Л. В. Педагогічні умови реалізації ціннісного підходу у вихованні молодших школярів. *Наукові записки [Укр. держ. університету імені Михайла Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки : [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки України, УДУ імені Михайла Драгоманова ; упор. Л. Л. Макаренко. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. CLXIII (163). С. 79–87.*

7. Любчак Л.В. Психолого-педагогічна підтримка майбутніх педагогів у процесі їх адаптації до навчання у закладах вищої освіти. *Освіта в часи кризи: інновації, стійкість та український досвід : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (3 жовтня 2025 року) : збірник тез / ред.кол. : В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 2025. С.254-258*

8. Максименко С., Заброцький М. *Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування)*. Київ : Главник. 2005. 112 с.

9. Міненюк А.О. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя початкової школи в системі фахової підготовки. *Підготовка фахівців у системі професійної освіти. Монографія*. URL : <https://surl.li/hekgjh> (дата звернення: 21.11.2025)

10. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. К. 2016 URL : <https://surl.li/excqha> (дата звернення: 21.10.2025).

11. Педагогічна майстерність : підручник. За редакцією І. Зязюна. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

12. Пометун О., Пирожено Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / За ред. О. Пометун. Київ : А.С.К., 2004. 192с.

13. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145 VIII. Верховна Рада України. URL : <https://surl.lu/swfirc> (дата звернення: 27.11.2025).

14. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти» Наказ Міністерства освіти і науки України № 1225 від 24 серпня 2024 року. URL : <https://surli.cc/diyqrg> (дата звернення: 20.11.2025)

15. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL : <https://surl.li/ricqmo> (дата звернення: 18.11.2025)

16. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. Т.3. Київ : Рад. школа, 1976. С.7-282.

17. Nataliya Papish, Tetiana Hura, Tetiana Kunytsia, Liudmyla Liubchak, Galina Galyk. Formation of the leadership position of higher education applicants in the context of distance learning. Modern Science – Moderní věda. Praha. Česká republika, Nemoros. 2022. No 1. P. 97-109.

УДК 378.147:001.891

DOI: 10.31652/pympk-2026.ch1.2

Галина Кіт, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри початкової освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0003-2986-9079>

ДОСЛІДНИЦЬКА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. Висвітлено дослідницьку складову професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, охарактеризовано її цілі, структуру, функції та провідні компоненти. Розкрито комплексний характер формування дослідницьких умінь, мотивації та творчого потенціалу педагога,